

1

Liberaal partijvorming

1885–1918

Liberalen zijn individualistisch ingesteld. Met partijorganisatie hadden zij dan ook lange tijd weinig op.¹ In 1848 was onder leiding van de liberale aartsvader Johan Rudolf Thorbecke het parlementaire stelsel (gebaseerd op ministeriële verantwoordelijkheid) en de directe verkiezing van de Tweede Kamer (op basis van het beperkte censuskiesrecht) ingevoerd. In dit stelsel van Thorbecke was voor partijen evenwel geen plaats. Naar klassiek-liberaal recept moest volgens hem de volksvertegenwoordiger naar eigen inzicht handelen, ‘zonder eenigen band met de kiezers’.² In theorie bleef dit ‘vrije mandaat’ bestaan, maar de praktijk was anders. In het parlement klonterden politieke geestverwanten langzamerhand samen tot ‘Kamerclubs’, het prototype van de fractie. In het land vormden zich lokale kiesverenigingen, die kandidaten selecteerden en deze bij het beperkte kiezerscorps aanbevoelen. Gaandeweg bundelden zij hun krachten en zochten zij samenwerking met gelijkgezinde parlementaire verbanden. Hieruit kwam de moderne, hechte partijorganisatie tevoorschijn. De eerste was de ARP in 1879, die een paar jaar later werd gevolgd door de zwakkere Sociaal-Democratische Bond (SDB). De liberalen, die zich in het bijzonder door de confessionele partijvorming in de verdediging gedrukt voelden, richtten in 1885 van de weeromstuit de Liberale Unie op. Haar hoofddoelstelling was ‘door alle geoorloofde middelen van voorlichting en samenwerking den staatkundigen invloed der kerkelijke partijen te bestrijden en de toepassing der liberale beginselen te bevorderen’.³ Bij dit anticlericalisme kwam al snel een sterke antisocialistische gezindheid; de liberale partijaffiches in de twintigste eeuw zouden hiervan getuigen — van het laatste overigens langer dan van het eerste.

Niet alleen in het politieke domein, maar ook in de maatschappij geraakten de liberalen tegen het einde van de negentiende eeuw enigszins in de verdrukking. De dagen van hun staatkundige dominantie leken geteld, nu delen van de samenleving — protestanten, socialisten,

katholieken — zich steeds meer organiseerden en op de deuren van het Binnenhof bonkten om hun plaats op te eisen. Met de op gang komende verzuiling en de daarmee gepaard gaande verdeeldheid, hadden de liberalen helemaal niets — de antithese tussen gelovigen en vrijzinnigen en de klassenstrijd tussen de bourgeoisie en de arbeiders wezen zij af.⁴ Het enige wat zij hiertegenover konden stellen was synthese, de gedachte van nationale eenheid. ‘Voor confessionelen was de gemeenschap in de eerste plaats de geloofsgemeenschap, voor socialisten was het de rode familie, voor liberalen was het een vaag omliggende nationale gemeenschap’, aldus historicus Henk te Velde.⁵ De monarchie en het Huis van Oranje werden een ‘politiek houvast’, met Koninnedag als symbool van nationale eendracht.

In deze tijd van neergang en pessimisme zou het gesloten marcheren van de liberalen nog als pepmiddel hebben kunnen werken. In plaats van samengaan gebeurde echter het tegendeel: het liberalisme fragmenteerde en raakte organisatorisch langdurig verdeeld. Hoewel de Liberale Unie niet veel meer was dan een losse federatie van plaatselijke kiesverenigingen, waren al bij de oprichting de meer behoudende kiesverenigingen buiten het Unieverband gebleven uit vrees voor ‘knelende banden’. Juist door de interne liberale onenigheid zag de Unie aanvankelijk af van het opstellen van een program. Naarmate zij zich echter concreter uitsprak over kiesrechtuitbreiding en sociale wetgeving, nam de tweespalt toe. Rond het midden van de jaren negentig verlieten behoudende ‘oud-liberalen’ de Unie, die uiteindelijk in 1906 de Bond van Vrije Liberalen (BVL) zouden oprichten.

Inmiddels ondervond de Liberale Unie ook van meer vooruitstrevende zijde concurrentie. In 1892 was in Amsterdam de Radicale Bond gevormd, die invoering van het algemeen kiesrecht hoog in zijn vaandel had staan. In 1901 ging deze overwegend lokale partij samen met de vooruitstrevende oppositie in de Unie, die was opgestapt omdat zij meende dat de Unie zich veel sterker moest maken voor de uitbreiding van het kiesrecht. De Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB), die de malcontenten verenigde, noemde zich nadrukkelijk niet liberaal, omdat deze term te behoudzuchtig zou klinken.⁶ De partij zamelde in 1911 handtekeningen in voor de invoering van het algemeen kiesrecht voor mannen en vrouwen. Om aan dit petitionnement bekendheid te geven, maakte de schilder Martin Monnickendam (1874-1943) een plakkaat. Hierop staan een gewone man en vrouw afgebeeld die niet in staat zijn

1

ADRESBEWEGING

OP-INITIATIEF-DER-VRIJZINNIG-DEMOCRATISCHE-PARTIJ VOOR

ALGEMEEN
KIESRECHT
VOOR
MANNEN
EN
VROUWEN

VRIJHEID
RECHTVAARDIGHEID
ZELFBESTUUR

STEUNT-DEZE-ADRESBEWEGING-WENDT-U-TOT
HET PLAATSELIJK SECRETARIAAT: HET ALGEMEEN SECRETARIAAT:
OF THERESIASTRAAT 25 DEN HAAG

1 *Liberale partijvorming 1885-1918*

invloed uit te oefenen op het landsbestuur: zij zijn geketend door de uit 1896 daterende kieswet van Sam van Houten, die het kiesrecht tot een nogal arbitrair bepaalde groep — mannelijke — burgers beperkte. De sociaal-democraten organiseerden hun eigen actie, voor hen tekende Albert Hahn een affiche.

Ondanks hun onderlinge politieke verschillen werkten de vrijzinnige partijen wel samen bij de verkiezingen. Dat moesten zij ook wel, want in het vigerende districtenstelsel maakten hun kandidaten in nogal wat districten weinig kans als zij op eigen houtje in de Kamer probeerden te komen of tegen elkaar in het strijdperk traden. In 1905 sloten de Liberale Unie en de VDB een stembusakkoord en in 1913 deed de BVL ook mee in de zogeheten 'Vrijzinnige Concentratie'. In de verkiezingscampagnes bevalen de kiesverenigingen hun kandidaten vooral in advertenties in de (liberale) dagbladen aan.

2,3

Door de grondwetsherziening van 1917 werd het staatkundige bestel ingrijpend gewijzigd. Bij de inrichting van de moderne parlementaire democratie kreeg het opkomende partijwezen ruim baan. Het districtenstelsel, dat sterk op de persoon van de kandidaat georiënteerd was en een regionale inslag had, maakte plaats voor het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Nederland was in de praktijk nu één groot kiesdistrict geworden. Dat kwam de invloed van de nationale partijen — bij wie meer en meer het monopolie op de kandidaatstelling was komen te rusten — ten goede. De invoering van het algemeen kiesrecht (in 1918 voor mannen en in 1922 voor vrouwen) en de daarmee gepaard gaande massificatie van het politieke proces, droegen eveneens bij aan hun primaat. De gestage uitbreiding van het kiesrecht alsmede de bevolkingsgroei maakten de doelgroep van de politieke partijen steeds groter, hetgeen hen noodzaakte tot een voortdurende aanpassing van verkiezingsmiddelen en -methoden. Zo steeg het aantal kiesgerechtigden van 1,5 miljoen in 1918 naar 3,3 miljoen in 1922. In de jaren dertig was het aantal kiesgerechtigden ongeveer 4,5 miljoen. Na de Tweede Wereldoorlog groeide dit aantal uit van 5,3 miljoen in 1946 naar meer dan 12 miljoen in 2006.

In de strijd om de kiezersgunst maakte nu het verkiezingsaffiche zijn opwachting. Met de stelselwijziging ging het in de politiek voortaan minder om personen en meer om partijen, en die presenteerden zich onder andere met posters aan het uitdijende electoraat. Zeker in de jaren tussen de beide wereldoorlogen kozen zij daarbij als regel

LIBERALE UNIE.

KIEZERS!

Laat U niet van de wijs brengen!
Stemt op DE GROOTE VRIJZINNIGE
PARTIJ, op een der candidaten van
„VOORUITGANG”

(LIJST 9 van Uw stembiljet)

4

KIEZERS VOOR DE TWEDE KAMER!!

Nederland was de eeuwen door het land der
vrijheid! Zullen wij nu de dwangarbeiders
worden van het Staats-socialisme?

Wie dat voorkomen wil, stemme dus op één van de candi-
daten der Vrij-liberale partij

van LIJST II

Mr. H. C. Dresselhuys.
 Prof. Mr. A. C. Visser van
Ysendoorn.

B. Nierstraas.
 F. J. W. Drion.
 J. W. Niemeyer.
 Mr. Dr. J. H. W. Q. ter Spill.
 F. M. Knobf.
 Mr. A. G. Ridder v. Rappard.
 Walrave Boissevain.
 Jhr. Mr. P. van Foreest.

of LIJST I3

Johanna W. A. Naber.
 J. F. Verster.
 Gen. A. Hoogeboom.
 Dr. K. Vos.
 C. F. A. Zerni ke.

(200147)
Slechts één stip mag zwart gemaakt worden, anders is het biljet ongeldig.

6

VRIJZ. KIESVEREEN. „VOORUITGANG” AFD. DER LIBERALE UNIE.

Ons Vaderland is groot geworden door eendracht en
vrijheid.

Als geestelijke of maatschappelijke dwang en verdeeldheid
het winnen, is ons welzijn in gevaar.

Eendracht maakt macht, doch splitsing verzwakt.
Bedenk dit, nu het nog tijd is.

Stemt daarom op een der candidaten van
de centrale vrijzinnige eenheidspartij, de
LIBERALE UNIE.

Onze candidaten zijn:

Otto
Van Hamel
Visser
Mevr. van Balen—Klaar
Korthals Altes
Orobio de Castro
Fock
Eerdmans
Lely
Smeenge

Stemt op den eersten candidaat van **Lijst 9**
van uw stembiljet, op **OTTO,**

tenzij gij de voorkeur aan één van de andere
candidaten van deze lijst geeft.

Namens het Bestuur der Vrijzinnige
Kiesvereniging „VOORUITGANG”

Mr. J. KAPPELJNE
v. d. COPPELEO,
Voorzitter.

C. J. SCHOTEL Fzx.,
(85561) 2e Secretaris.

Namens het Verkiezingscomité der
Vrijzinnige Kiesvereniging
„VOORUITGANG”

LEONARD
MINKENHOFF,
Voorzitter.

B. NIEWOLD, Secretaris.

5

Noten

INLEIDING

- 1 *NRC Handelsblad*, 15 juni 2001. Deze introductie is deels gebaseerd op de inleiding van D.J. Elzinga en G. Voerman, in: *Om de stembus. Verkiezingsaffiches 1918–1998*, Amsterdam, Antwerpen, 2002; zie ook R. A. Koole en G. Voerman, 'Verkiezingscampagnes: de personificatie en de professionalisering van de stemmenjacht', in: *Kleio*, 27 (1986), no. 3 (april), 1-10.
- 2 *Het Handelsblad*, 2 juli 1929 (ochtendblad).
- 3 In het Nationaal Kiesonderzoek van 2006 werd de vraag naar het ophangen van affiches niet eens meer gesteld.
- 4 *Arnhemsche Courant*, 12 maart 1888; met dank aan Ron de Jong.
- 5 J. J. de Jong, *Politieke organisatie in West-Europa na 1880*, Den Haag, 1951, 326.
- 6 Zie voor voorbeelden Elzinga en Voerman, *Om de stembus*, passim.
- 7 Zie E. van Thijn, 'Een moderne verkiezingscampagne', in: *Socialisme en Democratie*, oktober 1966, 704-714; 707; en R. B. Andeweg, 'De burger in de Nederlandse politiek', in: R. B. Andeweg, A. Hoogerwerf en J. J. A. Thomassen, red., *Politiek in Nederland*, Alphen aan den Rijn, 1985, 81-106.
- 8 Gerrit Voerman, 'De onstuitbare opmars van het private in de politiek', in: Hans Renders en Gerrit Voerman, red., *Privé in de politieke biografie*, Amsterdam, 2007, 15-23.
- 9 M. Veltman, 'Het politieke affiche is

een taai sjabloon', in: *NRC Handelsblad*, 28 mei 1974.

HOOFDSTUK 1

- 1 Gerrit Voerman en Erwin Dijk, "Van kiesvereniging tot moderne politieke partij". De ontwikkeling van de organisatie en cultuur van de vvd', in: Patrick van Schie en Gerrit Voerman, red., *Zestigjaar vvd*, Amsterdam, 2008, 93-135.
- 2 Geciteerd door D. J. Elzinga, *De politieke partij en het constitutionele recht*, Nijmegen, 1982, 25.
- 3 Geciteerd door G. Taal, *Liberalen en radicalen in Nederland 1872–1901*, Den Haag, 1980, 104.
- 4 Zie ook Patrick van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking. Liberale partijpolitiek in Nederland 1901–1940*, Amsterdam, 2005, 51.
- 5 Henk te Velde, *Gemeenschapszin en plichtsbesef. Liberalisme en nationalisme in Nederland, 1870–1918*, Den Haag, 1992, 273; zie ook 121-161.
- 6 Voor de periode vanaf de oprichting van de vvd in 1901 tot aan de opheffing in 1946 wordt als algemene aanduiding van de liberale groeperingen de term 'vrijzinnig' gebruikt. De vvd wilde zoals vermeld van het begrip 'liberalisme' weinig weten; 'vrijzinnig' daarentegen was voor alle betrokken partijen aanvaardbaar.

HOOFDSTUK 2

- 1 *De Loods*, 27 juni 1918.
- 2 Van Schie, *Vrijheidsstreven in verdrukking*, 244.